

“РИВОЖИ МИЛЛАТ ИСТАР ЭРСАНГ..”

Миллий университетнинг салобатли аудиториялари... 2005 йилнинг кузаги... Устозимиз филология фанлари доктори Нурбой Жабборовнинг “Миллий уйғониш даври адабиёти” курси доирасидаги маърузаларидан бирида Тавалло деган ижодкор ҳақида фикр юритилди. Ўша онда хаёлимга чақмоқдек “Тахаллуси ажойиб экан...” деган фикр келди. Дарслик, сўнгроқ Бегали Қосимов қаламига мансуб монография, тўпламлар орқали Тавалло ва унинг ижодига доир маълумотлар билан танишдим. “Ойна” журнали бўйича магистрлик диссертацияси ёзиш асносида Тавалло қаламига мансуб шеър ва мақолаларни аслиятда ўқидим. Бу пайтда англаганим шу бўлди: Тавалло учун Ватан, миллат, миллият тушунчаларига садоқат ҳётнинг устуни, тириклик шарти ҳам экан.

Илм йўлини танлашга аҳд этиб, маслаҳат учун борганимда ҳам устозим Нурбой Жабборов билан ҳамфирлигимдан қувондим: “Таваллонинг адабий меросини ўргансангиз, жуда савобли иш бўлар эди...” Бу маслаҳат “Ҳар замон ёд этса миллат...” дея орзуланган Тавалло олдидаги қарзларимизни бир қадар енгиллатар” деган таскинни бахш этди менга. Шундан сўнг йиллар йилларга уланди, “Равнақ ул-ислом”ни, “Сабзазор”ни ҳижжаладим, XX аср боши матбуотини номма-ном, саҳифама-саҳифа ўргана бошладим. Устозларимиз профессорлар Бегали Қосимов, Улуғбек Долимов, Нурбой Жабборов тадқиқотларига таяниб, Тавалло меросини табдил этишга эришдик, тадқиқот

натижалари яхшиларнинг кўмаги остида икки номда китоб ҳолида чоп этилди.

Тавалло ижодини ўрганганим, ҳар бир сатрини таҳлил қилганим ва англағаним сари уни ўйга солган, қийнаган, қўлига қалам, бошини кундага тутқазган дардларни ҳис этаман. У шу миллат учун, унинг эртаси учун куйди, ёнди, ўзини қурбон этди. Буни унутмоқقا ҳаққимиз йўқ...

* * *

Жадид даври адабиёти ўзбек адабиёти тарихининг энг муҳим ва ўзига хос босқичларидан ҳисобланади. Мана шу давр намояндлари орасида Тавалло (Тўлаган Хўжамёров)нинг ўрни алоҳида.

У ҳақида Ойбекнинг “Болалик хотираларим” қиссасида қуидагиларни ўқиимиз: “Айвонда мук тушиб Таваллонинг шеърларини ўқишга киришаман... Кўпгина шеърларида ҳаёт лавҳалари, манзаралари яхши тасвир этилган. Менга жуда қаттиқ таъсир этади... Ўқидим, диққат билан берилиб ўқидим...”¹

Ҳамид Олимжон эса “Жадид адабиётининг синфий моҳияти масаласига” номли тадқиқот ишида: “Жадид адабиётининг энг кучли тармоғи поэзия эди... Поэзия бобида энг кўп асар берган шоирлар Тавалло, Сидқий Хондайлиқий, Ажзий кабилар бўлдилар. Лекин буларнинг ичида Таваллонинг ўзига хос ўрни бор эди... Уни бошқалардан ажратта турган айрим, алоҳида ўринга қўя турган нарса, Таваллонинг услубдаги оригиналлиги эди... Таваллонинг тили содда, жонли, халқ тилига жуда яқин эди”, дея таъкидлайди.

¹ Ойбек. Болалик хотираларим: Қисса. / (Нашрга тайёрловчи: Н. Каримов). – Т: Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. – Б. 229.

² Ҳамид Олимжон. Муқаммал асарлар тўплами. Ўн томлик. Тадқиқот ва мақолалар. Ўзбек совет адабиёти масалалари. 6-том. –Т: “Фан”, 1982. – Б. 147.

Тавалло ижоди билан танишган ўқувчи борки, бу эътирофларнинг ҳақлигига, мазкур таърифларда зарра қадар муболаға йўқлигига инонади.

Тавалло том маънода эрк учун интилган, миллатдошларини бу ёруғ йўлга чақирган, алалоқибат зўравонлик қурбони бўлганларнинг бири эди. “Ўзбек халқи ўзаро нифоқ ва қўрқоқлик орқасидан хор-зор, қизилларга тутқун бўлди. Сабр косаси бир кун тўлади ва халқ совет ҳукуматига қарши қўзғалишга мажбур бўлади. Агар мен инқилобни шундай кунларга олиб келишини билсам эди, бутун вужудим билан унга қарши курашар эдим”¹, деган эди у афсус билан.

Мустабид тузум даврида унинг ҳаёти, ижодини ўрганиш мавхумлик пардасига ўралганча қолиб кетган эди. Ҳақиқатнинг асл қиёфасини очишга тузум йўл бермасди. Гарчи айримлар уни “қизил”лар руҳида ижод қилган” дея таърифласа-да, сўнгроқ – ёзганларининг тагзаминига яширинган маъно ўз қувватини кўрсата бошлагач – барибир миллатнинг энг саралари каби аёвсизлик қурбонига айланди.

Чунки Совет давлати қарор топган илк куниданоқ қонга, жабр-зулмга ташналигини намоён этганди. Кўл остидагиларнинг ҳамжиҳат бўлмаслиги, бирлашиб кетмаслиги учун ҳар қандай қабиҳликдан тап тортмади. Онги, маънавияти етук кишиларни йўқотишга, оиласи билан қириб юборишга интиларди. Дунёдаги ҳеч бир давлат бу тузум каби ўз фуқароларидан ашаддий душман излаб, уларни қириш, қамаш ва сургун азоб-уқубатларига дучор қилишни давлат сиёсати даражасига кўттармаган эди. Россия маҳфий архивла-

¹ Ўзбекистон Республикаси Миллий Хавфсизлик хизмати архиви, 32592-рақамли “иш”, 12-бет.

рида сақланаётган, халқдан сир тутилган сирларни ошкор қилған машхур тарихчи олим Дмитрий Волкогоновнинг 1992 йилнинг 23 апрелида “Шафқатсизларча қатъият билан...” сарлавҳали мақоласи эълон қилинди. Унда Ленин (етмиш йилдан ортиқ вақт давомида энг инсонпарвар, тинчликсевар сифатида улуғланган “доҳий”)нинг қатағонликка йўл очиб берган ҳужжатлари келтирилади. Мазкур ҳужжатлар орасида Пенза коммунистларига ёзилган мактуб ҳам бор эди: “Ўртоқлар! Беш бўлисдаги кулакларнинг исёнини шафқатсизларча бостиromoқ даркор. Бутун революциянинг манфаати шуни талаб этади, зеро эндиликда ҳамма ерда кулакларга қарши “сўнгги кураш” бормоқда – ибрат кўрсатмоқ лозим... Ҳаммага аён бўлган кулаклар, бойлар, золимларнинг юзтасасини осмоқ (халойик кўрсин учун албатта осиш) керак... Шундай қилмоқ керакки, юз чақирим теварак-атрофдаги халойик кўрсин, қалтирасин... Сизнинг Ленин”.

Революция манфаати талаб этганлиги учунми Тавалло ҳам қатағон қурбонига айлантирилди. Унга “аксилинқилобчи”, “Турон”, “Шўрайи ислом”, “Иттиҳоди тараққий”, “Миллий иттиҳод”, “Миллий истиқлол” ташкилотларининг аъзоси, “миллионернинг ўғли”, “шеърларида миллатчилик ғояларини илгари сурган” каби “айб”ларни қўйишиди.

Бу “айб”лар қанчалик асосли? Тавалло ким эди аслида? Бу каби саволларга жавоб топиш орқали бу фигура ҳақида тўлиқроқ маълумотга эга бўлиш мумкин. У ҳақда фикр юритилган саноқли асарларда унинг ҳажвиётчи эканлигига кенгроқ урғу берилади. Шу билан бирга у ҳассос шоир ва моҳир публицист ҳам эди.

“Оҳу ҳасрат” шеърида юртга, миллатга муҳаббат туйғулари сўзлар шодасида терилиб, қоғозга тушди,

миллат дардида яратилган ҳар сатри тавоф этишга арзигулик қиймат қозонди.

*Эй Худо, бер бизингдек бедаволарга даво,
Қилди миллат күкрагини таъна тирноқи яро.*

Шу икки сатрдаёқ шоир кўпгина воситалардан унумли фойдалана олган. Эътибор беринг: биринчи сатрда “бизингдек” сўзи ишлатилмоқда. Бундай ис-тифода шакли шунчаки жанр талабимиди ёки тотор-чадан ўзлашма ёхуд... Бизнингча, шоир айни шу учин-чи мақсадни қўпроқ назарда тутади. Яъни Яратганга илтижо қиласр экан, унинг раҳматига сазовор бўлиш-га умид боғлайди. Бу умиднинг асосини “Унинг ўзи-ники” эканлигини таъкидловчи “-инг” қўшимчасини кўллаш орқали беради. Яъни миллат ҳеч бир зулмат қўчасини четлаб ўтмади, иллатлар ботқоғига тобора ботиб борди, бироқ Яратганга исён этмади, ундан бе-гона бўлмади. “Сендан юз ўгирамадик” деган ифода ҳам сингдирила олган мазкур сатрда. Таънанинг ўткир ва жирканч тирноқлари тўғридан-тўғри миллатнинг юрагини, кўксини нишонга олган. Тирнайвериб-тир-найвериб яра ҳосил қилгач, унга бир зум эса-да тинч-лик бермайди. Энди бу миллатнинг на ҳаловати, на тириклиги бор. Ахир кўкси бировнинг аёвсиз қўлла-рига тутқазилганлар қандай омон қолиши мумкин? Бунинг биргина йўли бор: Оллоҳнинг ўзи тўғри йўлга хидоят этиши.

“Бахтсиз миллат” мухаммасида эса қуйидаги сатр-ларни ўқиймиз:

*Қилиб жой қарға-қузғун бургуту лочин уёсиға,
Кўринг, йўлотмаюр ўз мулкини, бас ўз эгосиға.
Солур зулмат, ёронлар, партави олам зиёсиға,
Қилингизлар дуоким, етмасунлар муддаосиға,
Худоё, сақлагил бечораи миллатни тухматдан...*

Шоир ўз замонидаги ижтимоий-сиёсий вазиятни образлилик орқали шундай ифодаладики, мажоз ҳақиқатга либос бўлиб, мазмуннинг сирлилиги ва салмоқдорлигига ҳисса қўшди. 1918 йилда яратилган мазкур асар орқали кимлар назарда тутилмоқда? Туркистон бошидаги, ҳақиқий бургуту лочиндеқ мард ва жасур эрлар ўлкасидаги “қарға-кузғун”лар кимлар? Улар қандай “жасорат” билан бургут уясига кириб борищди?

Бу саволларга шоир туркистонликларнинг тарқоқлиги, бирлаша олмаслиги сабаб бўлмоқда ҳам масига дея жавоб беришдан ўзини тияди. Натижада ўқувчи сўзлар ортидаги сирни ўзи “англайди”. Бургутни мудроқ босган тақдирдагина, хушёрликни қўлдан бой бергандагина, ўлаксахўр қузғулар унинг устида айланана бошлайди. У ўз хатосини англаб етганда, аллақачон бир гала қушлар қуршовида қолган бўлади. Атрофдаги қондошлари унга кўмак қўлини чўзишмаса, ҳеч бир ҳаракатдан наф йўқ, тақдири номуносиб ўлим билан якун топади. Бу рамзийлик Туркистоннинг айни пайтдаги ҳаққоний тасвири эди.

Тавалло жадид ижодкорлари орасида илк бор мумтоз адабиётдаги анъанавий маъшуқа образини Ватан образи билан алмаштирди. Ватан ва Миллат тушунчаларини ўз асарлари замирига сингдирганлиги билан алоҳидалик касб этди.

Таваллонинг миллат, миллият ҳақида ёниб битганларини шунчаки ўқиб бўлмайди. Қўлидаги қалами гоҳида жамиятдаги иллатларга қарши кўтарилган қамчига айланади. Баъзан хитоб, гоҳида нидо, баъзида садо беради фақат ўзигагина хос ижоди. Ўзига мослиқ даражаси билан замондошлари орасида ажралиб турди. Халқини жаҳолатдан қочишга, илм олишга чорлаган, кўксига ватанпарварлик нишонини тақсан ижодкор эди у. Ўзининг камтарона назм гулшанига

таклиф этиб, қалам кучи ила холисона хизмат этган, "Ох, миллат, топ тараққий деб тўкуб қўзларга хун" дея фифон чекиб, юрак-бағри миллатининг фаровонлиги йўлида қон бўлган, қардошлари кўнглига довул мисоли ўткир сўзлари ила кира олган, шеърларида юрт дардида ёниб, "Эй қариндош, ухламангиз, биз кутармиз сиздин иш" дея хитоб қилган ижодкор эди Тавалло. У ҳеч бир юрт одамларидан ақл-заковати билан кам бўлмаган халқини бидъат ва хурофотдан илму маърифатни ажратса билишга ундаган.

Яна бир омил борки, буанъана кўпроқ Шарқхалқлари адабиётига ва унинг намояндадарига хосдир. Яъни ижодкорнинг шаклланиши ва камолга етганигининг бир тасдиғи сифатида устоздан оқ фотиҳа олиши. Устознинг мартабаси ва даражаси шогирднинг адабий муҳиттага бевосита аралашувига туртки бўлган. Тавалло бу маънода ҳам кенг имкониятларга эга эди. Унинг ижодкор сифатида шаклланишида Тошкент адабий муҳитининг йирик намояндаси Юсуф Сарёмийнинг хизматлари бекиёс бўлди. Тахаллусни ҳам унга Юсуф Сарёмий берган.

Шоирнинг ўзи бу ҳақда шундай дейди:

Эдим бу соҳиби девона шогирд
Этардим хизматини аз дилу жон.
"Тавалло" деб тахаллус лутф бирлон
Жаноби истади манга қўйилган¹.

Устоз-шогирдининг доимо Ҳақ йўлда Ҳаққа хизмат этишини ният қилиб, дўст бўлишга интилиш, ёлво-риш, ялиниб сўраш, илтижо маъноларини берувчи "Тавалло" тахаллусини берди.

¹ Сарёмий, Мавлавий Юсуф. Девон / Нашрга тайёрловчи: Мирзо Тўлаган Тавалло. – Тошкент. О.А. Порцев типографияси, ҳижрий 1332 (1914). – Б. 158.

Бундан кўринадики, у доимо Худога илтижода. Илтижодан мақсад не? Балки Яратганинг висоли ёки дини ислом равнақи ёхуд Туркистоннинг бошидан фам булутлари аришидир?!

“Равнақ ул-ислом” нинг дебочасидан жавоб топгандек бўламиз:

Эй Худовандо, насиб айла жамолинг ҳашр¹да,
Бандаи бечорадурман қилмағил баҳти қаро².

Балки биз шарҳламоқчи бўлган маъно айни шу сатрларда мужассамдир. Зеро, ҳақиқий ошиқнинг баҳти, комилликнинг асрори Унинг жамолига етишиш билан белгиланади. Ижодкорнинг муҳити, яшаган давридаги ақидаларга назар ташласак, ҳақиқий “баҳти қаро”лик илмисзлик, миллий ўзликни, ҳурликни йўқотиш, тараққийдан ортда қолиш эканлигига гувоҳ бўламиз. Ҳар икки маънода ҳам ижодкор тахаллус этиб берилган сўзнинг маънавий юкини кўтара олди, бизнингча.

Юқорида Таваллони ҳажвчи эканлигига ҳам ургу берган эдик. Унинг индивидуаллигини таъминлайдиган восита юмор ва сатира, шунинг учун ҳам бўлса керак, “Мағзава” ёхуд “Мухбир Ж”ни “Муштум”-нинг обрўйини мустаҳкамлашда Жулқунбойдан кам кўришмасди. У жамиятдаги камчиликларни қалам кучи билан бартараф этишга ҳаракат қиласар, энг асосий мақсад эса ҳамиша биринчи даражада туарар эди: миллат уйғоқлиги. Замоннинг, илмисзлик оқибатида аянчли аҳволга тушган миллатнинг қиёфасини усталик билан яратса олган шоир тараққийга катта умид боғлади. Эзгу кунлар келишига ишонади. Бунинг

¹ Ҳашр – қиёмат, маҳшар.

² Тавалло. Равнақ ул-ислом. ЎзР ФА ШИ фондида №Л2736 инвентар рақами остида сақланаётган манба. – Т: Ғуломия, 1916. – Б. 2.

учун халал бераётган ҳар бир түсиқни аёвсиз фош эта-ди. Унинг учун камчиликларнинг катта ёхуд майдаси йўқ. Қайбири бўлмасин, бартараф қилиш керак. Ҳажв-дан кўзланган асосий мақсад шу эди.

Давр ва келажакнинг тулаш нуқтаси топилган қу-йидаги шеърга эътибор қаратинг:

*Ер юзини "шоир" босиб кетажакдир,
Ҳар кишига бир бош "шоир" тегажакдир.
Ул шоирлар бир мирига тўрт юз гром,
Бир нафасда шеър ёзиб беражакдир...¹*

Шоирлик тақдирдир. Бу тақдирни фақат яаш мумкин. Уни тирикчиликнинг қулига айлантириш мумкин эмас. Бу ишга қўл урганларнинг келажаги бўлмайди, уларнинг ўзлари-да тизган сатрлари янг-лиғ замон чириғидан четга сурилиб қолаверишади. Шоирлик тақдир қилинмаганларда на шеър илҳоми ва на истеъдод бўлади. “Енгил кулги” уйғотадиган бу шеър орқали муаллиф нима демоқчи? Ўз замонида одатга айланнаёзган ҳолат ҳақида баён этяптими ёки келажакка башорат қиляптими? Бизнингча, ҳар икки жавоб ҳам тўғри. Чунки ўша даврдаёқ мавжуд иллат – шеърсозлик, назмпаастлик бугунги қунга ҳам хос. Энг оддий фикрларни-да шеър қилиб айтишга иштиёқ ҳамма замонларда ҳам мавжуд эди. Бундайларга ижод-нинг илоҳий тортиқ эканлигини тушунириш бефой-да, улар ҳар нарсани моддийликда кўришади. Шеърга “солинган” сўзлар мажмуи билан истеъдод тилидан тўкилган сатрларнинг фарқига сўзни ҳис қиласидиган ҳар бир инсон ета олади.

Шеърга “сиғмаган” фикрлар аста-секинлик билан мақолаларда ифодалана бошланди. “Ойна”, “Ал-Ислоҳ”,

¹ “Муштум”, 1930 йил, 2-сон.

“Муштум” журналларида, “Туркистон вилоятининг газети”, “Самарқанд”, “Садои Туркистон”, “Садои Фарғона” каби газеталардаги мақолалари билан моҳир публицист сифатида ҳам ўзини танитди.

Шу ўринда унинг публицистикасига эътибор қаратишга эҳтиёж сезилади. Унинг барча жанрдаги асарларига хос умумий мавзу бор: миллат ва унинг тараққиётини кўриш орзуси. Аслида, ушбу тушунчалар жадидчилик оқимининг асосий йўналишидир. Хусусан, мақолаларининг барчасида миллатнинг кундалик ахволи, дунёвий илмларни эгаллашда хурофот ботқоғига ботиб қолган ўзбекнинг лоқайдлиги ва сусткашлиги аччиқ сатира остида кескин танқид қилинади. Юртдошларни имкон қадар дунё тараққиётига эътибор қаратишга ундаиди. Дунёнинг бир томонида илм-фан, техника гуриллаб ўсиб бормоқда. Туркистонда-чи?!

Ҳамон “эски ҳаммом, эски тос”. Даққи Юнусдан қолган асбоб-ускуналар ишлатилмоқда. Энг ачинарлиси, таълим тизимининг қотиб қолганлиги, бир неча асрлар давомида ўзгармай келаётган эски усул мактаблари. Уларни битириб чиқаётган фарзандлар нимага қодирликларини ўzlари ҳам билолмай гаранг!

Хусусан, “Ойна”нинг 1913 йил 6-сонидаги “Туркистонлик қардошларима очиқ ҳат” мақоласида қуйидаги сатрларни ўқиймиз: “Огоҳ ўлингизки, ҳар бир миллат журнал ва газет чиқармоқ ўлса, ўшал миллат болалири жону дил бирла суюнуб, қувониб қарши олурлар; моддий ва маънавий ёрдамда бўлинурлар, оё бизлар эмасму, янги адабиётга ташна ва гурсна ҳолда умр ўткаргувчилар? Не учун бизда бошқа миллатлар каби мажалла ва жарида йўқ? Албатта, бул бизларнинг ишсизлик ва илмсизлигимиздантур. Агарда бизлар ҳам ўз она тилимизда бўлғон бир дона мажалла ва газетимизни бошқа миллат болалари каби тиришуб ўкусак

эди, бизларға ҳам ўнлаб, йигирмалаб газет, журнал вужудға келур эди. Бойларимиз ҳам мажалла ва газета насиҳати ва танқидини тинглаб, азиз болалари учун қайғурууб бидъат ишлара қиласурлар беҳуда сарфларин қўюб, миллат тараққийсига чолишурлар эди. Уламоларимиз-да мажалла ва газета сабабила аҳвол ва ижоби замондан хабардор бўлиб, миллатга, замонга хизмат қилур эдилар..."

Очиқ хат орқали муаллиф ўз армонинигина эмас, миллат ҳаётида оқсалайтган жиҳатларнинг сабабини кўрсатади. Бошқалар билан тенглашиш учун аввало, ақл-заковат, дунё хабарларидан воқифлик зарурлигини ҳис қиласди. Шунинг учун ҳам "мажалла ва жарида" чиқариш, мутолаа қилишни кўпайтириш масаласига эътиборлироқ бўлишга даъват этмоқда.

"Туркистон вилоятининг газети" (1916 йил 27 ноябрь, 60-сон)да эълон қилинган "Илм натижалари" сарлавҳали мақоласида ҳам жиддий мавзуга ўзига хос ёндашувни кузатамиз: "...Ёшларнинг баҳтлик яшамоқлари бизларнинг ижтиҳодимизга боғлидур. Агарда ёшлар тарбиятсиз ўссалар, бир кун булар сиз билан бизни дуоибад қилурлар, нафрат этарлар.. Агарда бизлар ухлаб ётсак, миллатимизнинг боғи ҳаётига печаклар ўтқузуб, умид гулларин қурутармиз. Бизларга дунёда на керак: ўқимоқ, дунё майшатидан баҳраланмак, Ёврупа мактабларинда тарбия кўрмак. Етар бизларга улоқ чопмоқ, бачча ўйнамоқ, тўй тўйламоқ..."

Дарҳақиқат, ҳали ҳаёт йўлини мукаммал билмаган ёшлар, табиийки, катталар ортидан эргашади. Борди-ю, "катта"ларнинг йўли тубанлик томон солинган бўлса, келажакдан қандай мева кутиш мумкин. Ёхуд йўлбошловчиларнинг ўзи уйқуда бўлса, эргашувчилар аросатда қолишмайдими? Уларнинг йўқотилган умри учун ким жавоб беради? Яшнаётган умид гулларини

печагу чирмовуқлар ўраб олса, навниҳоллар нобуд бўлиши тайин-ку! Бундай кун бошга тушмаслик учун ҳракатга киришайлик, дейди муаллиф ўз мақоласида. Фикрнинг айни шу йўсингдаги баёни мавзу долзарбилигини янада оширгандек. Қалбига тош каби ботиб, оғриқ бераётган умуммиллий масалаларга шунчаки қараб бўлмасди. Тавалло сўзнинг соҳир кучи билан миллатни ҳушёр тортишга, мудрамасликка мудом чорлаб турди.

20-йилларга келиб унинг услубидан яна бир ўзига хослик – назмда ҳам, публицистикада ҳам ҳажв имкониятларидан унумли фойдаланиш кўзга ташлана борди. Бу маълум маънода “Муштум”даги фаолият билан чамбарчас боғлиқ эди.

У ўз миллатини дунёning тараққий этган ҳалқлари қаторида қўришни хоҳларди. Бунинг учун керакли “нимарсалар”га эга бўлишга чорлади миллатдошларини. Миллат бошидаги кўланкалар илмга рафбатсизлик, эзгу мақсадлар йўлида бирлашолмаслик туфайли эканлигини шоир жуда яхши англаган эди. Ўзга миллатлар тараққий калитини илмда деб билган чоғда “Бизлар худойи ош учун бўлдук эшикларда гадо” дейди у афсус билан.

Унинг учун энг буюк саодат миллат келажаги билан вобаста эди. Бу фикрнинг тасдигини ҳар бир сатридан, ҳар жумласидан топиш мумкин. Аксарият жадид ижодкорлари каби “яланғоч хитоблар” шеърларида устунлик қила бошлаганини шу билан изоҳлаш мумкинdir. “Хуррият ҳақинда табрикнома” шеърида “Ёз миллий тинмай асло, қўй ташла ошиқона” деган холосага келади. Чунки миллатни маърифат нури томон етаклашдек вазифа турганда, анъанавий мавзуларда қалам тебратиш миллатпарварга ярашмас эди. Адабиёт янги сўз кутарди. Айни кутилган сўзлар ба-

дий жиҳатдан юксаклик мақомида турмаса-да, ижтимоий ҳаётда ўз бурчини бажариши шарт эди. Тавалло таъкидлаганидек, “Халқға таъсир этмаса, қылғон садолардин на суд?!”

Тавалло деярли ҳар бир масалага алоҳида эътибор қаратганини адабий мероси мундарижаси ҳам тасдиқлаб турибди. Унинг синчков нигоҳидан ҳеч нарса четда қолмади. Турмушдаги ҳар хил икир-чикирлар, ижтимоий тараққиётнинг йўлида кўндаланг бўлган тўсиқлар, сиёсий-иктисодий ишларда эгри йўл тутганлар билан курашиш, уларга зарба беришга бел боғлаган Тавалло ўз ниятига бизнинг замонда эриша олди. Ўзига хос услуби билан кишиларнинг айбини бўйнига олдириб, беихтиёр кулги қўзғата оларди. Ҳеч қачон шахсий адоват билан қўлига қалам олмади. Бу унинг ижодкор сифатидаги энг катта ютуғи эди. Ана шундай ютуққа эришолган ижодкорнинг асарлари бугунги кунда ҳам ўз жозибасини йўқотмаган. Зеро, ҳақиқатдан сув ичган сатрлар боқийдир.

Дилдора РАҲМОНОВА,
Тошкент давлат юридик университети
Ихтисослаштирилган филиали ўқитувчиси